

W oprow. (25 VII 69)
157999 II - mej 6.11.73
12803 II - mej

BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS LIBERAE POLONAE

A. 1922.

Fasc. 7.

30.

ALEKSANDER WOYDE.

Dwa nieznanne rękopisy z dziejów Polskiej Reformacji.

Deux manuscrits inconnus concernant la Réformation
en Pologne.

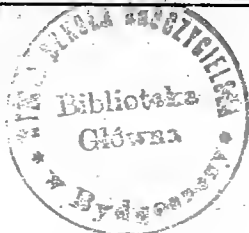


VARSAVIAE.

CURA ET SUMPTIBUS UNIVERSITATIS LIBERAE POLONAE.

1922.

DRUKARNIA I LITOGRAFJA
p. f. „JAN COTTY”
W WARSZAWIE, KAPUCYŃSKA 7



70142

ALEKSANDER WOYDE.

Dwa nieznane rękopisy z dziejów Polskiej Reformacji.**Deux manuscrits inconnus concernant la Réformation
Polonaise.**

Akta synodów XVI wieku, bezpośrednie źródła dla poznania organizacji Polskiego Kościoła Ewangelickiego ¹, nie dają obrazu wycieniowanego organizacji tych zebrań kościelnych, gdyż współcześni uważali za zbyt uczynne ujmowanie w formę ustawodawczą wszystkiego, co biorący udział w synodach ² mieli za rzecz ogólnie znaną i powszechnie stosowaną, lub według ich pojęć wynikającą z natury rzeczy. A dlatego dla wyjaśnienia szczegółów, jak odprawiali Polacy ewangelicy reformowani swe synody przed dwoma i trzema wiekami, należy się nam zwrócić do źródeł wieku następnego, a tutaj znajdujemy pierwszorzędnej wartości: *Dyskursik o synodzie i* *Opisanie synodów pro-*

¹) Kościół ewangelicko-reformowany nosił w Polsce nazwę *ewangelickiego*, w przeciwieństwie do ewang.-augsburskiego, którego członków zwano *luteranami* albo *augustanae confessionis*, wreszcie *nieodmiennej augsburskiej konfesji*.

Dziś nomenklatura ta uległa zmianie. Od czasu utworzenia w 1817 r. w Prusach *unji* kościołów augsburskiego i reformowanego, członków tego państwowego kościoła poczęto nazywać *ewangelikami*, a wtedy i luteranie Kongresówki, przejęci ideą panewangelicyzmu, poczęli również zwać się *ewangelikami*.

²) Synody XVI w., omawiające organizację kościoła, można podzielić na dwa okresy: a) Organizacyjny, rozpoczynający się synodem w Secyminie (25. I. 1556) i kończący się synodem we Włodzisławiu (22—23 września 1561 r.). Na tych synodach opracowano całokształt organizacji kościelnej, którą niezwłocznie wprowadzono w życie. b) Drugi okres obejmuje synody generalne 1573—1595 r., mające na celu zespolenie wszystkich ewangelików Rzeczypospolitej przez potwierdzenie organizacji kościelnej oraz *ugody Sandomierskiej*, paktu politycznego, zawartego z luteranami w 1570 roku. Ob. Akta Sylwjusza w rękopisie i w Lascianach Daltona (Berlin 1878). Akta synodów generalnych drugiego okresu, mianowicie Krakowskiego 1573 r., Piotrkowskiego 1578 r., Włodzisławskiego 1583 r. i Toruńskiego 1595 r., drukowano oddzielnie, a potem w 1632 roku w Baranowie, łącznie z Consensem Sandomierskim.

wincjalnych, jako się w W. X. Litewskim odprawować mają, rozprawy poniżej zamieszczone, a po raz pierwszy drukiem ogłaszane.

Dyskursik o synodzie jest rozprawą niewiadomego autora, znajdującą się w kodeksie MS. 803. Biblioteki Ordynacji hr. Zamoyskich w Warszawie. Kodeks ten, kilku rąk, posiada charakterystyczne pismo XVII wieku, bujne, drobne, czytelne. Sam *Dyskursik* jest pisany przypuszczalnie¹ ręką księdza Jana Cienia, ordynowanego w 1692 r. na „ministra słowa Bożego“, w r. 1690 „docenta“ szkoły w Zabłudowiu, w 1693 roku kaznodziei wileńskiego.

Cały kodeks MS. 803. jest odpisem sporządzonym dla któregoś z superintendentów litewskich, a zawiera w swej głównej części akta synodów prowincjalnych litewskich od 1611 roku. Być może że właściciel kodeksu był też i autorem *Dyskursiku*, poczynił bowiem na nim poprawki i dziesięciowierszowy dopisek: *potym przeczytają conclusie...*, którego ostatnie pięć wierszy są zupełnie nieczytelne.

Rozprawa: *Opisanie synodów prowincjalnych*, stanowi część zbiorowego kodeksu MS. 1046. archiwum synodalnego w Wilnie, i posiada na stronie odwrotnej notatkę: *na przyszluszczonym 1694 r. synodzie...*, z czego należy wnosić, że *Opisanie* zostało skreślone w 1693 r. Rękopis *Opisania* jest tworem jednej ręki i jest to niewątpliwie oryginał. Pismo prędkie, mniej czytelne, zwłaszcza z powodu bładości atramentu.

Kodeks MS. 1046. zawiera prócz oryginału *Opisania* odpis tegoż, sporządzony w początkach XIX wieku, z pisownią odpowiadającą temu okresowi czasu i z liczbowaniem ciąglem artykułów. To liczbowanie podajemy w klamrach.

Zestawiając treść *Dyskursiku* i *Opisania*, widzimy, że *Opisanie* dopełnia *Dyskursik*. Według dzisiejszego słownictwa *Dyskursik* jest niejako *ustawą*, *Opisanie* zaś *rozporządzeniem wykonawczem*. *Dyskursik* jest wykładem *Formy odprawowania Synodów*, zamieszczonej na str. 342—363 Agendy polskiej z 1637 r.², *Opisanie* natomiast jest owocem 130 letniej praktyki synodalnej, zestawieniem życiowo wypróbowanych form i przepisów.

¹) To przypuszczenie jest oparte na podobieństwie pisma w podpisie ks. Cienia i w *Dyskursiku*.

²) „Agenda albo forma porządku usługi świętej w Zborach ewangelickich koronnych y W. X. Litewskiego... we Gdańsku... RP. 1637“. Jest to praca zbiorowa uczestników konwokacji generalnych: w Orli (24 VIII. 1633 r.), Włodawie (22 IX. 1634 r.) i Toruniu (18 X. 1636 r.), a rozszerzenie Agendy ks. Krzysztofa Kraińskiego, drukowanej w Toruniu 1599, pod tytułem: *Porządek nabożeństwa*, a Łaszczenie 1602 i 1614 r. jako *Forma odprawowania nabożeństwa*.

Kierownikami prac i obrad na tych trzech konwokacjach, t. j. zebraniach synodalnych o zgóry nakreślonym programie, byli superintendenci: wielkopolski ks. Marcin Orminiusz, małopolski ks. Tomasz Węgierski i wileński ks. Andrzej Dobrzański. Dążeniem trzech Jednot było, a przez ułożenie Agendy, śpiewnika i modlitewnika ta dążność znalazła wyraz, aby przez zaprowadzenie jednakowych ksiąg liturgicznych bardziej złączyć duchowo te trzy organizacje polskiego kościoła reformowanego, nie naruszając samodzielności każdej.

Agenda składa się z dwóch części; w pierwszej mamy formy usługiwania sakramentów i odprawiania nabożeństw w różnych okolicznościach, druga zawiera formy ordynowania sług Bożych różnych stopni, obierania senjora albo

Forma odprawowania synodów, zamieszczona w Agendzie, składa się z trzech części; mianowicie właściwą *Formę* poprzedzają: *Świadectwa z Pisma świętego*, y z *Doktorów do tego Aktu należące*, oraz *Przestroga*, w której rozróżnione są synody: „*generalne*, „*nacjonalne*, „*provincialne* i „*dystryktowe*, i omówione są: *cel, a przyczyna synodów*.

Autor *Dyskursiku* nazywa synody *generalne* (powszechne) — *uniwersalnemi*, natomiast Agenda wyjaśnia, że synody *nacjonalne* zowią również *generalnemi*¹.

Autor *Dyskursiku*, stojąc na gruncie partykularnym litewskim, przenosi nazwę synodu generalnego na synod provincialny. Pominięcie w *Dyskursiku* przy wyliczaniu rodzaj synodów — synodów trzech prowincji (generalnych), da się wyjaśnić tem, że od roku 1676, w którym odprawiono synod generalny w Chmielniku, następny synod trzech Jednot zebrał się dopiero w 1712 r. w Toruniu.

Cel i powód zwoływania synodów Agenda zamyka w 6 punktach, powtórzonych w *Dyskursiku*, a dopełnionych tamże dwoma: zbieranie kolekt (p. 3-ci) i przeglądanie pism do druku przeznaczonych (p. 7-my). W Agendzie każdy punkt, omawiający *cel, a przyczynę synodów* poparty jest cytami z Nowego Testamentu, zwłaszcza z listów apostołów Piotra i Pawła; a nawet omawiając *opatrzenie zborów Pańskich* Agenda powołuje się na Ordynację kościelną Braci Czeskich.

W dalszym ciągu *Przestrogi* Agenda omawia skład synodu. Tej sprawy autorzy *Dyskursika i Opisania* nie poruszają. Widocznie ten dział *Przestrogi* wessał się już był w krew ewangelików litewskich, a opiewa on, że udział w synodach winni brać: wszyscy duchowni, młodzież przysposabiająca się do tego stanu, senjorowie świeccy, patronowie zborowi i „przedniejsi z auditorów“ t. j. parafjan.

O sesji duchownych, omówionej w *Przestrodze*, *Dyskursik i Opisanie* nie wspominają, a przynajmniej w art. 3-cim *Opisania* brak wyraźnej wzmianki, by sesja superintendentów miała obejmować i *disciplinę y sąd między samymi ministrami*, jak to czytamy w Agendzie.

Rozdział zatytułowany: *Odprawowanie synodów* (str. 352—360 Agendy), jest powtórzony, chociaż w innej stylizacji, w *Opisaniu*, poopuszczano mianowicie wszystkie powoływania się na kanony synodów pierwszych wieków chrześcijaństwa.

Bardzo szczegółowo omówionego w *Dyskursiku* punktu o *relacji senjorów wizytujących* brak w *Formie odprawowania synodów*, gdyż jest on

superintendenta przedniejszego, wprowadzania ministra na miejsce, odprawowania wizytacji, obierania senjorów stanu świeckiego, wykonywania karności kościelnej, zaczynania nabożeństwa w kościele nowozbudowanym, przeprowadzania rozvodu małżeńskiego, a niemniej odprawowania synodów. W ten sposób Agenda jest w pewnej mierze *kodyfikacją prawa kościelnego*, zwłaszcza że autorowie cytują przy każdej sposobności źródła, na których się opierali: ustępy z Pisma św., orzeczenia Ojców kościoła, kanony soborów powszechnych i synodów krajowych i t. p.

¹⁾ W Polsce również zwano synody trzech prowincji: Wielkopolski, Małopolski i Litwy — *generalnemi*.

traktowany w Agendzie oddzielnie jako „Forma odprawowania wisitaciy“ (str. 370—390).

Ostatni punkt *Formy odprawowania synodów* został całkowicie pominięty w *Dyskursiku* i *Opisanju*, a zawiera on polecenie ministrom zaznajamiania parafjan z uchwałami synodów.

Wydając w druku *Dyskursik* i *Opisanie* zachowaliśmy w możliwych granicach pisownię oryginałów. Odstępstwa od pisowni rękopisów są następujące. Kreskowanie samogłoski *ā* zostało zaniechane. Rozpoczynanie wyrazów od dużej litery sprowadziliśmy do minimum. Poopuszczane w rękopisach kreskowania głosek *z* (*ž*, *ž*), *c* (*č*), *n* (*ň*) i *s* (*š*), a miejscami ogonków u liter *q* i *ę*, będące wynikiem niedostatecznego wykończenia rękopisu, dopełniliśmy. W wypadkach wątpliwych była dla nas sprawdzianem pisownia Agendy z 1637 r. i polskiego przekładu *Nauki o Sakramentach świętych...* Jana Kalwina, drukowanej w Lubczu 1626 roku, wszakże zaniechaliśmy kreskowania głoski *č* i *ž* przed *i*, oraz kropkowania *z* w składanej głosce *rz*. W wyrazach łacińskich rozróżniliśmy w druku głoski *u* i *v*. Przecinkowanie zmodernizowaliśmy. Wszelkie wstawki wzięte są w nawiasy klamrowe. Potwierdzenie pisowni oznaczone jest wykrzyknikiem w klamrach [!]. Podkreślenia pochyłym drukiem należą do wydawcy.

I.

DISCURSIK O SINODZIE:

Tak miedzy ministrami, iako y swieckimi, wiele iest ludzi młodych y niebywałych, ktorzy mało co wiedzą co iest Synod, y dla iakich przyczyn w Zborze Pańskim¹ składany bywa, a pospolicie rozumieją, że kwoli samey missiey ministrow instytuowany iest. Przeto niewadziłoby a senioribus traktacik iaki na piśmie o tym concipować y z podpisem rąk ich in archivum Ecc[lesi]ae schować, dozwołiwszy aby każdy minister miał u siebie przepisany exemplarz. Bo tak nas Pan Bog w starych y godnych pasterzow y wodzow Kościoła swego osierocił, że gdybysmy ieszcze zatymi ktorzy są superstites powodnikami p...ney² normam et formam porządnego Synodow odprawowania miedzy sobą nie postanowili, obawiać się, aby potym tak świętobliwe y wielce potrzebne członkow zborowych zgromadzenie ipsa confusione et disordine porzucone nie było.

Ztądby pono naprzod zacząć, iż Synod iest ziazd albo zebranie y zgromadzenie wszytkich członkow Kościoła Bożego, ktore, albo według starożytney ustawy na czas ordynaryny przypada, albo, za zgodnym patronow y dozorcow zborowych³ zezwoleniem, extra ordinarie składane bywa. [Str. 2].

Synody troiakię bywaią:

„Albo universalne, ktore *antiquitas concilia*“; o tych tu nie iest plac discurować, ale tylko Pana Boga prosić, aby haec senescentiae saecula tym szczęściem, a błogosławić raczył, żeby,

¹⁾ Zbór = Kościół = Zgromadzenie wiernych; zbór = kościół = budynek poświęcony czci Boga.

²⁾ Rękopis uszkodzony. Prawdopodobnie: pewnej.

³⁾ Patron zboru = dziedzic miejscowości wiejskiego zboru. Dozorca zborów = superintendent = episcopus.

dla naprawy y sporządzenia Kościoła swojego, mogło ieszcze być tak wolne y porządne concilium universale, iakie in primis Ecclesiae exordys bywało. :

Albo nationalne, gdy ziemie albo państwa iakiego obywatele wszyscy się ziezdżają. Taki nationalny Synod tu w Xięstwie Litewskim usu meruit vocavit = Synod generalny ¹.

Albo particularne, gdy pewney diocaesiey patronowie, ministrowie y słuchacze zbiorą się do gromady.

1. Naprzod testandae unionis omnium membrorum corporis Christi, y dlatego zawzdy społecznością Wieczerzy Pańskiej confirmowany bywa.

2. Przytym dla obmyśławania potrzeb zborowych, tak ordinarynych, iako extraordinarynych.

3. Dla składania iałmużny na ubogich y collect na wdowy, sieroty, więźnie, alumny, szkoły etc. [Str. 3].

4. Dla karania, trybem dawnych Kościoła Bożego, tak ministrów, iako y słuchaczów występných.

5. Dla decidowania quaestiey y controversiey, ktore inter cives Ecclesiae zachodzą.

6. Dla ordinowania ² seniorów, ministrów, y rozsyłania ich na przepowiedanie słowa Bożego.

7. Dla przegłądania prac albo pism, ktore ku pomnożeniu chwały Bożej od ewangelików przeciwko roznowiercom wybrane bywają.

8. Dla przesłuchania relatiey, ktora od wisituiących seniorów ma być czyniona.

Z tych punctów (okrom pierwszego, ktory iest generalny, y o używaniu Wieczerzy Pańskiej), każdy obiasnienia y explicatiey potrzebuie.

Zaczynając tedy od potrzeb zborowych, o ktorych ma być na Synodach obmyśławanie te należą.

1. Albo de securitate bądź omnium, bądź aliquorum, o tey Ich Mciom P. P. Patronom incumbit radzie u Krola Jego Mościa Pana naszego Mciwego *prośby y supplicatae* interponować, na seymikach, tribunalach [str. 4] y wszędzie gdzie afflictis et peri-

¹) Autor nie rozróżnia synodów prowincjalnych od nacjonalnych (generalnych).

²) Ordynowanie = przeznaczanie, odpowiada wyświęcaniu w Kościele Rzymskim.

clitantibus prawo pospolite uciekać się każe assistentią, radą y pomoc dawać miejsca, gdzie chwała Boża odprawuie zatrzymać y w protektiey swojej mieć.

2. Albo inferens et iuridica *prawnych zaciągów* tractione. Te od actorow zborowych piastowane, a na każdym Synodzie re, ferowane być mają — żeby się wiedziało, które sprawy skończone — które in lite pendent, czym zysk, czy stratę przez ten rok podjęto et similia huius argumenti.

3. Albo in *scholarum et seminariorum* institutione y tych które iuż są insituowane ordinatione, propagatione et incrementis.

Albo in erectione *wdowich y sierockich szpitalow*, które miłości Bożej, w miłości ubogich bliznich należącey, naprzedniejszy jest wizerunkiem?

Albo in erectione *typographiae*, bez ktorey ani się obeiść możemy, ani iey też na iednego człeka koszt y ciężar walić mamy.

Albo in calculo *dochodow y rozchodow* zborowych y wyliczanie się z administratiey legatów na chwałę Bożą uczynionych.

[Str. 5]. Albo in ordinatione *polityckich dozorców*¹ iesli nie w każdym, tedy przynamniej w głównych zborach, ktorey by in substantis casibus ministrom rady dodawali y pomocy; którzyby na szkolnych examinach zasiadali, którzyby seniorom wisi-tuiącym ad explorandam et corrigendam cuius cunque vitam operam suam in suo tractu użyczyli; którzyby infirmiores Ecclesiae concives animowali y *scandalis zabiegali*.

Albo in cura aedificiorum et structurarum publicarum, którą zawiadywać powinni cuiusquae Ecclesiae inspectorowie.

2). Zaraz po tym drugi punct idzie o iatmużnach y *collectach* bo to są nervi, bez ktorych żadna namowa y consultatia o zborowych potrzebach expediowana y exequowana być nie może.

Te *iatmużny* mają być albo generalne albo particularne. *Generalne* na szkołę nationalną, na druk, na szpital wdow y sirot ministrowskim, na seminarium alumnow od ministerium et alias facultates zgodnych, na straż zboru wilenskiego² etc. A nie dosyć natym, że na iednym Synodzie o tym proponują, ale

¹) Senjorów świeckich (stanu rycerskiego i świeckiego).

²) Od czasu drugiego zburzenia zboru wileńskiego (1611 r.) tenże zbór utrzymywał stałą straż obronną. Zapewne była ona nieliczna i nie stale na posterunku będąca, gdyż o udziale jej w obronie zboru podczas pogromów 1639 i 1682 r. nie mamy wiadomości.

na każdym ordinarie odnawiać to trzeba, żeby, wzdy politowaniem upadającym chwały Bożej [str. 6] ludzie pobudzeni, zaczęli kiedykolwiek hanc piam curam, a zacząwszy aby ją staraniem pilnym ad maturitatem przywodzili y cum fructu Ecclesiae zatrzymywali.

Particularne. Na niedostatki prywatnych osob do szczodrobliwości zborowej uciekających na ratowanie podupadłych zborow, plebaney y ministrów; na skupowanie dzwonow, kielichow y in-szych requisitów.

Takie particularne collecty na generalnym Synodzie wprzod wnoszone y uchwalone być mają toż dopiero na particularnych w każdej diocesey tempore necessitatis exequowane.

3). Idzie zatym punct o *karaniu* występnych. Choćby nas był Pan Bog chciał in ea felicitate, żeby nam wszystkie zborowe sprawy ex voto płynęły, y żeby obmyśławaniem potrzeb zborowych nie trzeba by sobie było głowy łamać, tedy dla samey dyscypliny krześcianskiej miałyby u nas Synody w wielkim być poszanowaniu.

Przeto na tych publicznych zgromadzeniach ani sami siebie[!], ani drugim niePOCHLEBNIMY, ale dla Boga y dla zbawienia naszego rzućmy się do naprawy zepsowanego żywota [str. 7], y obyczajow naszych, naśladuiąc onych prawdziwych ewangelikow, przodkow naszych, którzy nie tylko puritate doctrinae religią nasze wtych kraich fundowali, ale owszem puritatem doctrinae sanctimoniam vitae ludziom zalecili, y dlatego y chwałę Bożą, przez nas iuż wpoł zgubioną, tak szcześnie byli rozprzestrzenili.

Disciplinę tedy przykładem apostolskim, przykładem primitivae Ecclesiae, y przykładem Ecclesiarum exoticarum fraternitate nobis iunctarum mamy sine fuco, sine timore, sine adulatione na każdym Synodzie odprawować, strofuiąc y effectu aliter karcąc te mianowicie errorry.

1. Iesli który patron *zbor* *pustoszy* mając sto dostatkow do opatrowania go y chowania ministrów?

2. Iesli który w dobrym mieniu opliwając dla nieszczęsnego łakomstwa *niechce* z drugimi *nakładać in usus Ecclesiae*, ale z onym przeklętym Ananiaszem woli kłamać Bogu y Kościołowi jego dostatki, które mu Bog dał, utaiwaiąc?

3. Iesli który zbytami, stroiami, tańcami, wszeteczeństwem cudzołóstwem, roztyrkami [str. 8] etc. równo pociąga z miłośnikami świata tego i Kościół Boży y *skandalizuje*?

4 ¹. Iesli który bawi się lupiestwem, zdzierstwem, lichwą, fałszywymi wykrętami, krzywoprzysięstwem y wszymi zbawieniu swemu y *blizniemu szkodliwych vocatiami* y posługami, w które się teraz ludzie dla dobywania bądź dostatkwowi, bądź przyiaciół, zaprzegaią?

5. Iesli który *działki* swe męskiej płci *do szkół papieskich* na naukę, albo do biskupskich y xiężych dworow na służbę daia?

6. Iesli ktore o dobre córek swoich *wychowanie niedba*, ale służby w Pana przeciwnego nabożeństwa, albo wręc zakonney mniskiej professiey, dozwała?

7. Iesli który słabszą *bracię* swoją bądź facto, bądź verbo, *opprimue*, a pod rozsądek Kościoła Bożego poddać sie niechce?

8. Iesli który rzeczy na chwałę Bożą oddane przy sobie *zatrzymywa* i na swoy pożytek one obraca?

9. Iesli kto używania Wieczerzy Pańskiej, ziazdow synodowych generalnych y particularnych, słuchania słowa Bożego bez słusznych y gwałtownych przyczyn *zamieszkiwa*? [Str. 9].

10. Iesli kto *Sacris Idolatrius*, iako processiami, ofiarami, mszami, stawianiem w domu swym ołtarzow, albo obrazow, albo po drogach crucifixow, pątnowaniem, fundatją przeciwnego nabożeństwa, oraz oddany Krystusowi Panu ślub gwałci y odmienia?

W ministrach zaś, iakie errorry disciplina ecclesiastica na Synodach emendować trzeba, będzie sie niżej gdy o wisitatiach rzecz będzie.

4). Co sie tycze pozad idącego punctu o decidowaniu *controversiey* w Kościele Bożym zachodzących iako są dissidia coniugum, fratrum, parentum et liberorum, także divortia, y insze tym podobne casus, tedy naprzystoiniey aby in foro Ecclesiae per utriusque ordinis cives ile gdy utraque pars dissidentium fidelibus decidowane były. A nawet choćby też *przeciwniej religiey człek*, niemogąc nic wskurać prawem albo lewem, przeciw ewangielikowi, uciekł się do Synodu z skargą swą, tedy co magis należy Synodowi włożyć się wto, aby *ukrzywdzony* prędszą niż ab aliquo alio subsellio *sprawiedliwość odniósł*, a tym sposobem

¹) W rękopisie, zapewne przez pomyłkę, po punkcie 3-cim następuje 5-ty, a po 5-tym—4-ty.

opprobrium z Kościoła ewangelickiego zdjęte y chwała uwielbiona etiam inter adversarios będzie. [Str. 11].

5). Paragraph o ordynowaniu seniorow, ministrow, catechistow iż diuturna praxi wszystkim innotuit. Przeto żadney się przy nim nie kładzie explicathey. Iesliby iednak to ordinowanie vetentibus ne canonibus comprehendi mogło tedy hoc loco inserendi essent.

6). Co się tknie *przeglądania prac* y pism dla rozmnożenia chwały Bożej zgotowanych, rzecz to iest dobra aby nikt dowcipowi y nauce swojej nie dufał y nomen totius Ecclesiae scriptami swoimi in publicam arenam nie pociągał, aż wprzod censurę od starszych na Synodzie odniesię. Ta censura ma być seria, non perfunctoria, ma być multorum non unique aut paucorum capitum. By podaiąc coś in causa religionis do druku trzeba solícite circumspicere, żeby się nic in orthodoxiam in magistratum in tempora denique, w których nas Pan Bog mieć chciał nie zgrzeszyło. A na lepiey żeby te prace nie na tym Synodzie, na którym ukazane będą, censurę finalną odnosiły, ale żeby kilkom przednieyszy były porzucone, którzy re bene examinata dopieroby mieli na drugim Synodzie tali confessui relatią uczynić, y według tey relathey censuram odnese.

[Str. 12] Iesli też praca taka była która albo dla niedostatku sumptow, albo dla iakiego niebezpieczeństwa, albo dla grubszey minerwy nie zeszlaby się do druku, a byłaby przecie calculo Ecclesiae probata, tedy każdemu ministrowi y catechiście miałyby dan libertas przepisać one sobie, y ku pożytkowi y nauce słuchaczow obrocić. Wczym autor tylko famam nominis, która pobożnemu człekowi non est ambigenda omittat, ale loco przednieysza iest assequetur, że wielu ich pracą y scriptem swoim privatum erudiet.

[7)]. Ostatni punkt położył się o *relathey seniorow visituiących*. Acz pono ta relatia in ipso exordio Synodi miały by się odprawować y wszystkie insze rzeczy poprzedać. Bo zniey niemal wszystkie synodowe płyną consultatie. Ale ktoby chciał o tey relathey cokolwiek pożytecznego commentować tenby musiał pierwey forman et leges visitationis circum scribere do którychby p. p. visitatorowie przychyłać się mieli. Res igitur in visitatione incidentes albo są ordinaryne, lub generalne i wszystkim zborom

ogółem należące. Albo extraordinaryne y specialne za poruczeniem synodowym do pewnego miejsca destinowane.

[Str. 13]. O tych specialnych żadnego discursu nie czynimy. Bo kiedy co takiego interveniet (iako gdy inquisitią albo scrutinyum iakie odprawować gdy res albo pupillos morte alicuius, ministri derelictos odbierać trzeba), tedy Synod informatią da temu na kogo tę pracę włoży.

Ale w ordinarijnych visitatiach pij homines optarent leges et regulas certas ferri, żeby nietylko to na Synodach referowano co ad sustentationem religionis et Ecclesiae należy.

Krotko mówiąc, gdy *ordinaria visitatio* przypada, a powinnyby inffalibiter przed Synodem generalnym przypadać maia seniorowie o tych punctach inquirować.

1. W iakim *bespieczenstwie* iest który zbor, tak od prawnych zaciągów, iako y od violentiey?

2. Iesli mu *przybywa* albo *ubywa* słuchaczow y patronow?

3. Iesliby przy nim dla czwiczienia młodych dzietek *szkolka* mała niemogła być instituowana, albo iesli iuż instituowana iako by cum fructu mogła być zatrzymana?

4. Iesli *minister czyni publice* powinności swej dosyć w odprawowania nauki, nawiedzeniu chorych, w usługowaniu umiarałym, w utwierdzeniu chwiejących się w wierze, w iednaniu zawasnionych, w naprawowaniu [str. 14] exorbitujących, w dawaniu slubow, w krzczeniu dzietek, w chowaniu umarłych.

5. Iesli *minister prywatne pożycie* swoje innocenter et sine labe wiedzie y iesli scandala non admittit; bądź względem mieszkania z żoną, wychowania dzietek (wczym siła ich poszło in devia) bądź względem łakomego maiętności nabywania, bądź względem nieznaskow z słuchaczami y sąsiady, bądź naostatek względem inszych, choć małych choć wielkich, errorow. Bo ktore w inszych ludziach errores vocantur, te w ministrach scelera vocari merentur, iako pianstwo, tańce, w karczmach zasiadania, zwady, załębki, boie, bankietowania, niepotrzebny gościny, lichwy, dzietek do służby dworskiej, albo aliquas profanas operas, nie do służby Bożej zaprawowanie, corek rozpustna educatia etc.

6. Iesli minister nakładem na zbor y szkołę do rąk iego ordinarie przychodzącym, albo też legato aliquo przypadłymi, *sprawiedliwie szafuje*?

7. Iesli się *czytaniem* bawi y w kazaniach czwicz?

8. Iesli *sententias* iakie, słowu Bożemu y zgodzie zborowey przeciwnych, sine ex errore sine ex dolo nie rozsiewa?

9. Iesli w plebaniey przy zborze, a nie folwarku odległym *mieszka*? [Str. 15].

10. Iesli *plebaniey* nie pustoszy?

11. Iesli naczynia y supellectilem zborową *nie utracą*?

12. Iesli *bibliothecam* ma functioni suae correspondentem?

13. Iako *officium* (iesliby ktore z Synodu włożone na niego było) wykonywa?

14. Iaką *catechiscie* (iesli go ma) institutią daie?

15. W iakich terminach przyjazni y zachowania z *patronem* swym mieszka?

Insze terminy visitationis vel examinis fidei curaeque visitantis incumbent.

A cokolwiek natey visitaty postrzeże, tak względem ministra iako y względem słuchaczow (o których iuż się wyżej sub titulo disciplina napisało), to miałyby podać compendiose spisawszy do przeczytania, nic a nic nie utaiwaiąc. Żeby y dobrzy zaraz publice pochwałe, y zli zawstydyzenie y karanie odnosili.

Wprawdzie czasem pobożni seniorowie siła rzeczy milczeniem pokrywają iuxta illud. Non cērete genda pudenda. Patris lex prastat aby złej w swoiey złości zrzetelnie był wytkniony, niż ochroniony. Choćby naywietsze w kim były error, choćby nayiawniey karać ie przyszło, tedy to non diminuet dobrych pasterzow existimatoria. Bo zgoła poki integritate et sanctimonia vitae auto-[str. 16]-ritas ministerio non conciliabitur, poty sprawy Kościoła Bożego skrzypiąc iść muszą.

A iesli w ministrach y słuchaczach talis innocentia et puritas intersequitur, tedy pogotowiu inspectores et superintendentes quos D[omi]nus gregi suo praecepit reprehensione debent cavere. Wszakże gdzieby wnich co correctione dignum było, tedy bądź conseniores horum, bądź ministrowie ich diecesiey, bądź słuchacze synodowi zaraz po relatiach donieść pro conscientia mają.

Z tych fragmentow może poniekąd constare iaką materię przed Synod gotować y iaką na Synod przywozić z sobą trzeba.

Superest, aby się ukazało qua forma Synod zaczęty y prowadzony y skończony być ma.

Iuż tedy usu receptum et canonibus Ecclesiae roboratum, aby się zaczynał w dzień niedzielny in Iunio po nieszpornym nabożeństwie.

Na pierze[!] zasiadanie powinnyby nietylko wszyscy a wszyscy ministrowie, excepta insigni legalitate, ale y patronowie przybywać. Bo dla absentiey, albo nierychłe przyjeżdżania osob do Synodu należących, czas musi być daremnie trawiony, albo reactami [str. 17], albo levioribus negotiis, albo prosto otio.

Po odprawieniu pieśni zwyczajney, przez którą gratia et dona Spiritus Sancti invocantur bywa, zgodnie suffragio utriusque ordinis director synodowy ex patronorum coetu obrany. Na ktorego gdy się zgodzą, starszy superintendent ma imieniem wszytkiego zgromadzenia invitować go honorifice do tey zborowey usługi, i winszować w niey pomocy y błogosławienstwa Bożego. On pari honore biorąc naszą te pracę respondebit tym od których wezwany iest. Maią być pari ritu obrani dway pisarze synodowi ex ordine ministerali.

Potym namowią miedzy sobą godzinę o ktorey sie schodzić y rozchodzić z sessiey, namowią też ordynem procedendi in Synodo.

His finitis rozchodząc się pierwszego dnia.

Powinność directorowa taka iest.

Przestrzegać, aby we zborze nie był nacisk obcych ludzi albo do consultatiey synodowych nienależących.

Nie popuszczać też żadnych tumultow czynić, y hałasow, tak w samym zborze, iako y na podworzu.

Poselstwo y listy jakie były przymować [str. 18] y wspo- srodek Synodu introducować y odprawy cum consensu totiey Synodi dawać.

Propositie czynić. Vota rozdawać y tumultuarias aula ora- tiones hamować.

Pism żadnych nomine Synody niewydawać aż z podpisem nie tylko swoim, ale y patronow y seniorow przedniejszych.

Powinność pisarzow synodowych taka.

Propositie terminować. Vota terminować.

Summariusz wszytkich sententiey zbierać y co się wczora toczyło na zaiutrz referować.

Relatie od visitorow odbierać y z nich precipua capita propter deliberationes spisować.

Acta synodowe fideliter et accurate pisać iako canony, conclusie y listy albo responsa, ktore publico nomine bywaią czynione. Bo expedit aby żadna rzecz z Synodu nie wychodziła, ktoraby in actis nie była notowana.

Nic z podpisem siebie samego nie wydawać, ale do kaźdey rzeczy maioris autoritatis ergo podpis directora y kilku seniorow otrzymać (str. 19). Po conclusiey acta synodowe porządnie do xiąk[!] wszystkie y podpisami directora, seniorow, patronow y obudwu pisarzow utwierdzone, y pieczęcią zapieczętowane oddać.

Quaeritur u kogo acta synodowe być maią.

Iakim porządkiem synod odprawować.

Pono naprzod tych ktorzyby zlistami albo poselstwy przyjezdźdźali przyymować y wysłuchać.

Potym nastąpić by miały relatie visitationis.

Potym propositie synodowe concipować.

Potym o nich mówić y concludować.

O czym iuż wyżej wspomniało się sub articulo obmyśliwania potrzeb zborowych.

A iż są iedne questie y sprawy ktore universitati zborowej należą, drugie ktore in sequestro tradowane być maią? Przeto iedno sessie bywaią publiczne, drugie private synedria nazwane.

Iakie sprawy in synedrijs maią być tractowane nie wadziłoby dla nie wiadomych mianować. Dołożywszy y tego iesliż synedria fas est in consulta universa synodo in gravibus negotiis aliquid statuere.

[Str. 20]. Conclusia synodu ma być dnia Iunij tempestive skończona nie z hałasem, nie z reiektami ad cras; bo ztych nierządow y sami szydzimy y adversarze urągaia.

Nazaiutrz po conclusiey bywa używanie Wieczerzy Pańskiej, od ktorey żaden pobożny minister niema przyczyny absentować się.

Apotym przeczytaią conclusie synodowe; director, patronowie, słuchacze przytomni, pisarze, superattendens et seniores, ministrowie podpisuią się.....

II.

W IMIENIU TROYCY PRZENACHWALEBNIESZEY. OPISANIE SYNODOW PROWINCIALNYCH IAKO SIĘ W W[IELKIE]M X[IEŚ]TW[IE] LIT[EWSKIE]M OPRAWOWAĆ MAIĄ.

1. Zawsze corocznie Synod provincialny w W. X. L-m zaczynać się ma we dwie niedzieli po Troycy S. ¹

2. Ponieważ mieysce uprzywiliowane w Wilnie odprawowania Synodu straciliśmy ², tedy Synod Synodowi per districtas idąc, ma mieysce synodowania naznaczać.

3. Wszyscy superattendenci ³ mają się na mieysce ziechać w sobotę przed Synodem, y tam sessję superattendentką mieć, o zaczynaniu Synodu, o Directorze, o Pisarzach, y o inszych ocurentiach.

4. Na tey że sessyi mają obrać na iutro kaznodzieio[w] y na ranne, y na nieszporne nabożeństwo.

Same[go] Synodu zaczynanie.

1. [5]. Synod Główny Provincialny zaczynać się ma prae-cise po nieszporce w niedzielę II post Trinit[a]t[is].

2. [6]. Post invocationem Spiritus S. y po wyłączeniu nie-należących osób, na sessyi ma mowę naypierwszy Superattendens,

¹) Kanon VIII. Synodu prowincjalnego wileńskiego 1614 r. naznacza termin rozpoczęcia synodu „we dwie niedzieli po Troycy Ś. w poniedziałek”. Ob. Monum. Ref. Pol. et Lith. S. IV Z. II str. 20.

²) Miejszem obrad synodów prow. W. X. Lit. było w latach 1611—1681 Wilno. Po zburzeniu zboru wileńskiego w dniu 2 kwietnia 1682 r. synody prow. odprawiano w Bielicy, Birżach, Dubinkach (1682 r.), Izabelinie, Kiejdanach, Kielmach, Kojdanowie, Kopylu, Radziwiliszkach (1690 r.), Raśnie (1834 r.), Słucku, Ostaszynie, Zabłudowie i Żupranach. Poczynawszy od 1768 r. odprawiano Synody i w Wilnie.

³) Jednota litewska posiadała 6 dystryktów: wileński, białoruski, żmudzki, nowogródzki, podlaski i zawilejski, i tyluż superintendentów.

którą przywitawszy bracią y Ichm. P. P. Patronow y Auditorow, powinien głos swoy kończyć ieszcze nie mianowawszy Directora¹, aby się dało miejsce y drugiemu Superattendentowi wnieść co przed Synodem, si videbitur.

3. [7]. Po skończonych tych salutatiach mają wota[!] iść na Directora od największego Superattendensa aż do namniejszego [!] brata. Iesliby się unaniami voce na Directora nie zgodzili wteż wota includuiąc y wszystkich Ich M. Panow politykow ewangelikow.

4. [8]. Następnie po tym electia Pisarzow, ktorych ma być ex ordine spirituali dwoch², a ex equestri ieden.

5. [9]. A że czasu może ieszcze tegoż dnia zbywać, może się pomówić de synedriis, y obrać zaraz deputatow na to aby iesli są jakie accurentie zaraz nazaiutrz, to iest w poniedziałek, te sprawy ad synedria należne zacząć się mogły.

Synedria zaś takim sposobem od [p]ra [wo]wać się mają. A. 1614 c. 6. y [16]27 c. 2³.

[10]. 1. Deputowane osoby mają się zejść o piątej zrana godzinie na miejsce osobliwe⁴, y tam siedzieć aż do osmey

¹) Synody prowincjalne W. X. L. posiadały w latach 1611—1616 dwóch dyrektorów, świeckiego i duchownego stanu, od r. 1617 tylko jednego, ze stanu świeckiego; w latach 1721, 1722, 1723 i 1724 był drugim dyrektorem synodu prowincjalnego X. Florjan Świda, superintendent zborów dystryktu nowogrodzkiego.

²) Do roku 1626 włącznie pisarzami synodów byli wyłącznie księża. W r. 1627 obrano trzech pisarzy synodowych, w tej liczbie Piotra Siestrzencewicza ze stanu świeckiego. Od tego czasu ustalił się zwyczaj obierania trzech pisarzy, wielokrotnie samych księży.

³) Kanon VI synodu prowincjalnego wileńskiego 1614 r.: „Skargi wszystkie, y sprawy prawne, vigore terazniejszego Synodu, nie mają być wnoszone publice do Synodu, ale się odkładają do mniejszego Consistorium. Na co zawsze tak duchownego iako y świeckiego stanu osoby obierane być mają na początku Synodu. A teraz na słuchanie y rozsądzanie tych spraw, z Panów Ministrow deputowani są: X. Bańkowski, X. Tertulian [Bielański], X. Paweł [Papłoński], X. Samuel [Lenartowicz]. A z Ich Mci Panow stanu ślacheckiego, Jelgo M[oj]ć Pan Kopaszczewski, Pan Roszczyc, Pan Wieliczko, Pan Rysiński [Salomon, tłumacz psalmów]. Na te sądy mają się zchadzać po ranu o piątę, przed zasiadaniem na Synodzie. Rzeczy już decydowanych relatia ma być na wielkim kole czyniona“.

Kanon II synodu prow. wileńskiego 1627 r.: „Postanowienie Minoris Synedrii. Aby synodowym główniejszym consultatiom wszystkiego Zboru

godziny; a iesli sprawy przypadną gwałtowne, y godzinę nabożeństwa 9-tą w toż mają includować.

2. Synedria mają się odprawować maiestaticę, cum summa autoritate. Ztąd ci, którzy albo skarżą na kogo, albo, też na żałoby ⁵ odpowiadaia, mają to czynić stojąc poki się sprawy nie dokończą.

3. Niema tam nikt wchodzić ani z Braci, ani z P. P. Politykow ⁶, aż dopiero vocatus[!], oprócz na to deputowanych y sprawy mających.

4. Brat ieden katechista ⁷ ma zawsze stać przy drzwiach, aby zawołany kogo rozkażą do sądu przyzwał.

5. A gdy się zaczną vota[!] w iakiey sprawie główney, tedy na dekret mają za drzwi obiedwie strony ustępować.

6. Apellatia, gdyby która strona nie była z dekretu contenta, pozwala się do wielkiego koła; ale jesliby który Brat ⁸ na zwłokę to czynił, ma być osobno zato karany.

Bożego necessitatem zachodzącym, osobiste y prywatne controversie, skargi, postulata czasu nie brały y cursum felicem nie zatrudniały, a przytym żeby nikomu offendiculo (ile że podczas różne by rzeczy iakie nie rozmyślnie et infirmiorum mentibus szkodliwe wnosić) nie było, zdało się ex re Zboru Pańskiego aby minus Synedrium na każdym prowincjalnym Synodzie aliquot personis ex universa utriusque ordinis congregatione, zaraz po obraniu Directora electis constans, osobno przy Directorze wszystkiego Synodu, na każdy dzień poki Synod trwa, od godziny z południa wtorey, do godziny czwartey zasiadało. Tam wszystkie lites, bądź inter fidei domesticos, bądź też z ludźmi przeciwnego nabożeństwa (ile iesliby tu sobie kto forum u nas podobał) zachodzące. Tam skargi y prywatne postulata odsyłane być mają. A bracia, którzy in isto Synedrio zasiadają, powinni wszystkie materie przetrząsać y rozsądek, iaki im Pan Bog do serca poda, o nich czynić. Żadney iednak sprawy nie concluduiąc, każdą rzecz per relationem większemu synodowemu Zgromadzeniu podadzą y sententią swoją opowiedzą. A dopiero wszystek Zbor, to co ex re erit, decemet y tenże statuet która sprawa merebitur inseri actis publicis, która nie. Directorowi iednak jesliby po publiczney sesiey non vacaret zasieść na tey mniejszey, tedy wolno substituto gualificato vices suos implere“

4) Osobne.

5) Żałoba = skarga.

6) Świeckich.

7) Katechista = kandydat do stanu duchownego, nauczający w parafji dziatwę katechizmu.

8) Na modłę Braci Czeskich polscy ewangelicy reformowani nazywali się „braćmi“. W ściślejszem znaczeniu „brat“ oznacza księdza lub młodzieńca przygotowującego się do stanu duchownego.



Sam Synod S. takim sposobem zaczynać si[ę]:

1 [11]. W niedziele po nieszporce y po sessyi wszyscy XX. Superattendenci mają się zeyść y naznaczyć kaznodzieiów przez wszytek tydzień, y Pisarzom to z podpisem r[ę]ku swych braci ogłosić kazać.

2 [12]. Kazania mają być co dzień odprawowane; na nieszporce lect[i]a¹ oprócz we szrodę, w piątek y w sobotę, w dzień przygotowania także nabożeństwo z kazaniem ma się odprawować.

3 [13]. Kazanie w dzień powszedni z śpiewaniem i z modlitwami nie ma się dłużej nad godzinę² zabawić, w czym concionatores sunt praemonendi.

4 [14]. Każda sessia ab invocatione Spiritus Sancti ma się zaczynać, którą ma zaczynać primus in ordine Superattendens.

5 [15]. Dla zaczynania pieśni podczas nabożeństwa ma się obrać brat ieden za cantora dla lepszego porządku.

6 [16]. Zaczynać y concludować ma nabożeństwo z benedictią każdy loci ordinarius albo iako videbitur X. X. Seniorom.

7 [17]. Braci ministrom X. X. Seniorowie opowiedzieć mają, aby się każdy Superattendentowi swemu codziennie po refectę tuż pokazał, y tam o sprawach districtowych si occurrenti insimul z drugimi zmieszał się.

8 [18]. Wszyscy bracia przez X. X. Seniorów swoich mają być ostrzeżeni, aby się quam modestissime sprawowali, czeladź swoje od wszelkiej swawoli hamowali, aby tak żadnego nie było hałasu. Alias contravenientes poena arbitraria a synedrio mają być karani.

9 [19]. Seniorowie y Conseniorowie koniecznie na Synod provincialny stawić się mają, excepto, strzeż Boże, obłożney choroby. A. 1613 y 1614. [16]77. [c.] 2.

10 [20]. Do Synodów należą nie tylko duchowni, ale y świeccy, ale tylko wiary godni y rozsądni ewangelikowie.

¹) = lekcja, ustęp z Pisma św., przeważnie z listów apostołskich, odczytywany podczas nabożeństwa.

²) Porównaj postanowienie synodu we Włodzisławiu d. 5.IX. 1558 r. dotyczące kazań (nie mają być przewlekłe). Ob. Akta Sylwjusza MS. i w Daltona Lasciana. Berlin 1898, str. 453, oraz w Agendzie z 1637 roku, str. 251.

11 [21]. Posty ¹ mają być obserwowane, iesli nie codzienne, przynamniej we szrodę, w piątek y w sobotę.

12 [22]. Do wieczora samego, to iest, aż do czwartey, co dzień siadano być ma na sessiach; a iesli komu zdrowie nie pozwala, wolno wynieść, ile sessya interrumpi nie może unius vel alterius absentia. A. 1627. c. 1.

13 [23]. Ich M[ości] P. P. Patronowie iesliby na Synodach być nie mogli, tedy impediment swoy w listach swoich szczerze wyrażą, y cobykolwiek Synod postanowił, na to chętnie pozwolą. W tychże listach wyrażą: *salva fidei veritate*.

14 [24]. Na sessyi Seniorowie, Conseniorowie y bracia ministrowie według ordinaty swoiey zasiadać mają ieden drugiego nie pogardzając, ani poseponując, by też naypodlejszego brata. A. 1613. c. 7.

15 [25]. Stół w pośrzedku ² dla Im P. Directora y Pisarzow ma być postawiony, aby tym sposobem mógł Imć dirigować, a Pisarze wszystkie propositie notować.

16 [26] ³. Naypierwiy mają być do ręki Im P. Directora oddawane listy od różnych osob ⁴ y z nich notowane puncta y materie.

17 [27]. Reces przeszłego Synodu ma być czytany zaraz po listach, y pilnie sie seniorowie wywiadywać mają iesli wszystkie sanctita przeszłego Synodu pożądaný swoy effect wzięły.

¹) Określenie postu znajdujemy na str. 262 Agendy z 1637 roku: „1. Iż post zależy, nie w brakowaniu pokarmów, ale wstrzymowaniu się od wszelkiego pokarmu y napoju, w wystrzeganiu się też y snu, y wszystkich zabaw cielesnych, iakowe są, pijaństwa, tańce, kosterstwa, myślistwa, y inszych tym podobnych do pewnego czasu, aby do wieczora: oprócz gdzieby tego złe zdrowie czyje nie zniosło. 2. Że się zachowuje nie tym celem, żebysmy przez to mieli sobie co u Boga zasługować, ani iako częśćka cultus Divini; ale jako szrodek do umartwienia ciała, y do pokory, a rozniecenia nad grzechami skruchy: y żeby do rozmyślenia rzeczy Boskich myśl była spokojnieysza“.

²) Miejscem narad synodałnych był zwykle kościół.

³) Autor rękopisu popełnił omyłkę oznaczając ustęp 16-ty liczbą 17, z tego powodu artykuły 16—45 są oznaczone w rękopisie liczbami 17—46.

⁴) Synody, jako ciała zbiorowe, otrzymywały liczne listy, na które dawały odpowiedzi. Niestety, tylko mała ilość tych pomników dziejów ojczystych dotrwała naszych czasów.

18 [28]. Potym następują relatie seniorskie ¹ każdego districtu z osobna, gdzie Senior o każdym zborze i każdym ministrze pod sumnieniem sprawę daie, y w różnych occurentach o radę Synodu prosi.

19 [29]. Vota na każdą trudną sprawę porządkiem idą, poczawszy od Seniorow, Conseniorow, aż do ministrow, nie wyłączając od tego y Ichm Panow Auditorow ² natenczas będących.

20 [30]. In sotis mają być zachowane porządki, aby się żaden w drugiego votum nie wdzierał y mowy jego nie przerywał, choćby co y niedorzeczy mówił, a pogotowiu z smiechem go nie confundował.

21 [31]. Nikt niema mówić aż wprzod głos sobie u Im P. Directora uprosi, alias poenae arbitraria według canonow podlega.

22 [32]. Iesliby były ordinatie iakie na Synodzie, tedy ministri ordinandi mają być wprzod dobrze in vita et doctrina examinowani.

23 [33]. Ordinate Superattendentow, Conseniorow y ministrow mają między sobą podzielić W. X. Superattendenci, aby ieden po drugim następował.

24 [34]. Wpisywanie communicantow ³ odprawić ma loci ordinarius tameczny ⁴, gdzie się Synod odprawuje.

25 [35]. Communię S. Superattendens ten odprawi który w ordinatiach nie był zabawny ⁵ aktem iakim.

26 [36]. Kazanie ieden z Superattendentow w niedzielę przed Communią S. ma odprawić.

27 [37]. Nieszpory zaś ordinatus, albo komu X. X. Seniorowie naznaczą, ma odprawić.

28 [38]. Nie pilnujący sessyi bracia mają być mulita pecuniaria karani, y żeby ex nune wypłacili stimutowani.

¹) Ob. „Formę odprawowania wisitaciy“ w Agendzie z 1637 r. str. 370—389.

²) Auditor = słuchacz, parafjanin nie będący patronem zboru.

³) Osoby przystępujące do Komunji są zapisywane do oddzielnego raptularza.

⁴) Kaznodzieja miejscowy.

⁵) Zabawny = zajęty.

29 [39]. Ktoby co extra limen secretnego wyniosł, tego na puł roku mają suspendować ab officio et beneficio. A. 1681. [c.] 18.

30 [40]. Odiezdziący przed synodową conclusią mają się opowiedzieć Im Panu Directorowi y Seniorowi swemu.

31 [41]. Podpisać się do canono[w] ¹ mają iako wszystkie duchowienstwo tak też y Ich M. P. P. Politycy natenczas będący. A 1677[c.]4 y [16]76 c. 8 ².

32 [42]. Od Communi S. synodowej sub poena żaden z Ministrow natenczas będących absentować się nie ma, a to dla przykładu dobrego drugim.

33 [43]. W kazaniu ktorego bratu, iesliby się co Seniorom a osobliwie iego własnemu Seniorowi nie podobało, mają go zaraz przestrzedz y upomnieć.

34 [44]. Actor generalny ³ powinien się stawić na każdy Synod prowincjalny y z pracę swoiey czynić rachubę.

35 [45]. Swary i zaiścia między bracią Senior może rozsądzić, a iesliby się tym nie kontentowali, wolno ad Synodum donieść.

¹) Uchwały i postanowienia synodów zwano „kanonami“. Postanowienia jednorazowe, zapisane dla pamięci, zwano „memorjałami“.

²) Żądanie, aby wszyscy uczestnicy synodu podpisywali uchwały synodalne, jest dalszym etapem biuralistyki synodalnej, która rozwijała się w następujący sposób. Na pierwszych synodach małopolskich XVI w. (ob. Dalton Lasciana) X. Jakub Sylwjuusz notował treść obrad, poniekąd dla swej wiadomości; na synodzie w Książu d. 18 września 1560 r. dyrektor tego synodu, Andrzej Myszkowski, starosta lubaczowski i wojski krakowski, prosił w imieniu całego synodu tegoż X. Sylwjusza, aby nadal pisał „akta synodów“. Podpisywane one wszakże nie były. Na bardzo szczegółowo spisanych aktach synodu w Koźminku 1555 r. również brak podpisów. Akta synodów generalnych XVI w. zostały podpisane przez delegatów trzech prowincji, zapewne dlatego, że były sporządzane w trzech egzemplarzach, po jednym dla każdej prowincji. a każdej szło przedewszystkiem o to, by mieć dowód, iż inne prowincje podpisały kanony przyjęły. Akta synodów prowincjalnych wileńskich 1611—1614 r. podpisali tylko dwaj pisarze. Po podpisach pisarzy synodu 1614 r. mamy dopisek, a ponim podpisy całego duchowieństwa obecnego na synodzie; podpisy te wszakże robią wrażenie listy obecności. Akta synodu 1615 r., w Wilnie odprawionego, podpisane zostały przez dyrektora synodu Adama Talwosza, kasztelana żmudzkiego, i pisarza. Akta następnych synodów podpisywali: dyrektor, pisarze i wszyscy duchowni.

³) Aktorem zwano pełnomocnika załatwiającego sprawy prawne. Byli aktorzy dystryktowi, był i generalny dla całej Jednoty litewskiej.

36 [46]. Kollektę iako duchowni, tak y świeccy zarówno składać na Synodzie mają, y onę między ubogie natenczas będące rozdzielić.

37 [47]. Do Communi S. necessaria ten ma obmyślać Senior, w którego districcie Synod S. ma się odprawować.

38 [48]. Canony synodowe, postanowione y podpisami rąk wszystkich stwierdzone, ktoby się ważył łamać, choćby to był kto z duchownych, bądź z świeckich, tedy takowy na cały rok ma być ab officio et beneficio dla przykładu drugim suspendowany, a świecki poena arbitraria karany ¹.

39 [49] ². Missie iesliby iakie potrzebne były, ma ie w rękach swoich Synod św.; bez ważney iednak przyczyny minister z miejsca swego nie ma być ruszany.

40 [50]. Synod powinien się zawsze kończyć ³ w niedzielę trzecią po S. Troycy; iesli by się musiał przedłużyć daley, tedy koniecznie nazaiutrz, to iest w poniedziałek ma się concludować.

41 [51]. Superattendent przedniejszy dziękuje ⁴ Ich Mościom wszystkim za podjętą fatygę, że się dla obrady Kościoła B[ożego] na Synod stawić raczyli. Osobliwie solenniter podziękuje Imci Panu Directorowi y braci Pisarzom za pracę. Wszystkich zaś upomni, aby ad effectum sancita Synodowi przywodzili.

42 [52]. Factie między bracią i supplantatie żadną miarą między bracią dźać się nie mają sub poena vigida. A. 1647 c. 10 ⁵.

¹) Wobec braku egzekutywy jedyną karą, która faktycznie mogła dotknąć winnego, było usunięcie go od udziału w Wieczery św. Wszakże stosowaną była w wyjątkowych razach, zwykle już groźba tej kary doprowadzała winnego do skruchy.

²) Misją nazywano delegowanie księdza do objęcia stanowiska kaznodziei w osieroconym zborze.

³) Uchwały, dotyczące skracania czasu obrad synodalnych, pojawiają się na Litwie perjodycznie, i są wynikiem świadomości, że synodujący nie wyzyskują należycie czasu zebrań.

⁴) Nakazywanie „dziękowania uczestnikom synodu” jest odgłosem mów sejmikowych i sejmowych, w których mówcy dziękowali królowi lub sobie wzajemnie przy łada okazji.

⁵) Kanon 10-ty synodu 1647 r. zawiera wyrok w sprawie między X. Janem Białkowskim a X. Adrjanem Chylińskim, którego X. Białkowski poszkodował materialnie, sprowadziwszy się zbyt wczesnie do plebanji w Świętym Jeziorze (w Augustowskim), w chwili gdy X. Chyliński nie zdołał się jeszcze z niej usunąć.

43 [53]. W X. X. Seniorowie w relatiach swoich nie mają bawić Synodus, ale cardinalia opowiedziawszy, reliqua w districtie uprzętać i uspakaiać.

44 [54]. Katechistowie i lectorowie mają u Synodu drzwi pilnować y we wszytkim posługiwać W. X. X. Superattendentom.

45 [55]. Księga synodow prowincjalnych ma zostawać przy tym superattendencie, gdzie się ma Synod odprawować.

L'auteur présente le texte d'une dissertation de la fin du XVII siècle: *Petite dissertation sur le synode*, ainsi qu'une „*Déscription des synodes provinciaux comme ils doivent être tenus dans le Grand Duché de Lithuanie*, toutes deux trouvées parmi les codes des manuscrits de la bibliothèque des comtes Zamoyski à Varsovie et dans l'archive du Synode Réformé de Vilno. L'auteur compare le texte de ces dissertations avec *La forme de célébrer les synodes*, qui se trouve dans l'Agende des Assemblées Réformées Polonaises parue en 1637.



ECA UNIVERSITATIS LIBERAE POLONAE.

- rzelski.** Les propriétés du noyau résolvant de l'équation intégrale d'un problème aux limites. 16 p.
Własności jądra rozwiązującego równania całkowego w pewnem zagadnieniu na wartości brzegowe.
- rzelski.** Problème de Fourier pour le milieu rayonnant. 5 p.
Zagadnienie Fourier'a w przypadku ośrodka promieniującego.
- cki.** Jonston i de Spinoza. 23 p.
Jonston et de Spinoza. L'influence supposée d'un Polonais sur de Spinoza.
- n et A. Szwarc.** Relations entre les affections de l'oeil et celles de l'oreille. 25 p.
Wzajemna zależność chorób oka i ucha.
- ki.** „Ksiądz Marek” Słowackiego, a „Sprawa Boża”. 32 p.
„Ksiądz Marek” de Jules Słowacki et les idées de Towiański.
- ńska-Golińska.** La Chine et le système physiocratique en France. 30 p.
Wpływ kultury chińskiej na Fizjokratyzm we Francji.
- der Woyde.** Dwa nieznane rękopisy z dziejów Polskiej Reformacji. 23 p.
Deux manuscrits inconnus concernant la Réformation en Pologne.

Pour le Comité de Rédaction: **Jan Krassowski.**

Adresser les demandes à la librairie:

„Gebethner et Wolff“ Varsovie, rue Sienna 9.

Adresse de la rédaction:

„Wolna Wszechnica Polska“ Varsovie, rue Śniadeckich 8.